

Бандурка І.О. - Спеціальний суб'єкт, як елемент складу злочинів вчинених проти дітей

СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ ЯК ЕЛЕМЕНТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ПРОТИ ДІТЕЙ

БАНДУРКА Ірина Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри Кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ, майор міліції

Стаття присвячена розгляду питання про спеціальний суб'єкт злочинів, вчинюваних проти дітей. Проаналізовано різні підходи до визначення поняття спеціального суб'єкту злочину. Обґрунтована важливість теоретичного розуміння даної категорії. Проаналізовано спеціальний суб'єкт у злочинах проти дітей.

Ключові слова: дитина; злочин; суб'єкт; спеціальний суб'єкт; ознаки спеціального суб'єкта.

Вступ

Кримінальне законодавство України виділяє такий вид суб'єкта злочину, як спеціальний. Відповідно до частини 2 статті 18 КК України спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Тематикою, яка розглядається у даній статті займалися: О.М. Бандурка, В.М. Куц, Б.В. Лизогуб, С.С. Мірошніченко, О.М. Подільчак, А.М. Толочко, В.В. Корольчук, Т.А. Кальченко та інші.

Основна частина

Послідовно реалізуючи диференційований підхід до реалізації кримінальної відповідальності, законодавець у низці конкретних складів злочину чинного Кримінального Кодексу України (далі – КК України) наділяє суб'єкт, крім загальних, ще й лише йому притаманними спеціальними ознаками, яких у різних їх кон-

струкціях складів злочину зафіксовано різну кількість і тільки приблизно у 87 % – визначено прямо. Ця особливість є підставою для відокремлення в окрему категорію інших спеціальних ознак суб'єкта, у диспозиціях статей та їх частин, прямо не названих. У юридичній літературі неодноразово зазначалося, що коли спеціальний суб'єкт злочину в диспозиції кримінально-правової норми прямо не названо, його специфічність впливає з контексту, хоча про суб'єкт у ній зовсім нічого не говориться [1; с. 172].

У науковій літературі існують різні підходи до визначення поняття спеціального суб'єкту злочину.

Наприклад, В. В. Устименко вважає, що правильним є визначення спеціального суб'єкта, що містить у собі обмежувальну ознаку, яка окреслює коло осіб, які можуть бути суб'єктами відповідних злочинів. Але при цьому такі ознаки повинні бути обов'язково передбачені в кримінальному законі або прямо впливати з нього [2].

У кримінально-правовій літературі радянського і пострадянського часів одностайною є думка, що суб'єктом злочину є фізична особа, яка вчинила злочин і яка підлягає кримінальній відповідальності. Отже, суб'єкт злочину в загальному розумінні – це особа, яка вчинила злочин. У більш вузькому, спеціальному розумінні суб'єкт злочину – це особа, здатна нести кримінальну відповідальність у випадку вчинення нею умисного або необережного

суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом [3; с. 324].

На думку Є.Л. Стрельцова, суб'єкт злочину можна вважати основним елементом складу злочину, тому що саме суб'єкт вчиняє винні, протиправні, суспільно небезпечні діяння, що посягають на об'єкт злочину [4; с. 59 – 61].

Спеціальним суб'єктом злочину також визнається особа, яка, крім загальних (фізична особа, вік, осудність), володіє певними додатковими ознаками, які встановлені кримінально – правовою нормою і, відповідно, враховуються при кваліфікації злочинів [5; с. 324].

На думку Ш.Рашковскої і Р.Орімбева, спеціальним суб'єктом злочину є особа, яка, крім необхідних ознак загального суб'єкта (вік і осудність), передбачених у законі, повинна ще володіти особливими додатковими ознаками, що дають можливість залучити дану особу до кримінальної відповідальності за вчинення злочину [6].

Н.С.Лейкіна і Н.П.Грабовська зазначають, що спеціальними називаються такі суб'єкти, які володіють конкретними особливостями, зазначеними в диспозиції статті. При цьому визнання деяких осіб спеціальними суб'єктами обумовлено, насамперед, тим, що внаслідок займаного ними положення вони вже можуть скоювати злочини, які не можуть бути вчинені іншими особами [7].

Як бачимо, більшість поглядів авторів збігається у тому, що крім загальних ознак, особа, що визнається спеціальним суб'єктом злочину, володіє і певними додатковими ознаками. Саме тому виникає необхідність розкрити питання про ознаки спеціального суб'єкта злочину.

Законодавчими ознаками, які характеризують суб'єкта будь-якого злочину, є: 1) фізична особа; 2) особа осудна; 3) особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. У літературі вказуються й інші ознаки суб'єкта, наприклад: повторність, неодноразовість, систематичність, особливо небезпечний рецидивіст, спеціальний суб'єкт [8].

В.М. Трубніков вважає, що для повного й об'єктивного аналізу всіх сторін, харак-

терних особистих ознак людини, що вчинила злочин, недостатньо тільки наявності двох ознак – осудності та віку. Для того, щоб мати повне і всеосяжне уявлення про всі сторони і властивості цієї особи, потрібні знання про її інші психічні характеристики, що є особливо важливим для встановлення причин і умов вчинення злочину (усіх його детермінант), а також наступного здійснення карально-виховного процесу [9; с. 110 – 117].

Дійсно, для встановлення причин і умов вчинення злочину (детермінантів) важливо мати уявлення про психічні характеристики особи, яка вчинила злочин, проте, на наш погляд, це є завданням для кримінально-виконавчого права, важливим для здійснення кримінально-виховної політики. Крім того, описування в Загальній частині КК усіх можливих психічних характеристик особи є неможливим, на додаток такі психічні особливості людини, як темперамент і вираз емоцій, у кожної людини є різними. Тому у кримінальному законі законодавець указує тільки на ті ознаки суб'єкту, які є обов'язковими для будь-якого злочину [10].

Ознаки спеціального суб'єкта злочину виявляють та відбивають різноманітні особливості особи, яка вчинила злочин, характеризуючи особистість; і ці властивості підкреслюються законодавцем у конкретних складах. Вони настільки істотні, що їхня наявність, з точки зору кримінального закону, або робить діяння суспільно небезпечним, або різко змінює характер та ступінь суспільної небезпеки.

Проте дослідження ознак спеціального суб'єкта, а іноді і визначення спеціального суб'єкта злочину, без звернення до інших, ніж КК України, нормативних актів, є неможливим. Тому потрібно відповісти на питання: що таке є взагалі криміноутворююча ознака, чим вона відрізняється від ознаки складу злочину або елементу злочину. Як вказував В. Є. Жеребкін, «кримінально-правова теорія не дає відповіді на те, що є ознакою злочину. ... У науці кримінального права розрізняють постійні та змінні, необхідні та факультативні, позитивні та негативні, загальні та спеціальні ознаки складу злочину» [11; с. 73].

Загального поняття криміноутворюючих ознак не визначено, хоча про них йдеться в роботах В. С. Ковальського та М. І. Хавронюка.

На думку О. Коротюк, криміноутворюючі ознаки являють собою необхідний, достатній та стабільний склад правових значень, який є закономірним для змісту певного правового поняття (терміна). Як приклад, у ст. 164 КК (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей) безпосередньо не вказується суб'єкт злочину, тому для його встановлення необхідно звернутися до статей 180, 265, 267–269 Сімейного Кодексу України. Диспозиція кримінально-правової норми ґрунтується на окремих положеннях сімейного законодавства, оскільки порушувані злочином відносини врегульовуються нормами Сімейного Кодексу. У складах так званих «медичних злочинів» (статті 138–143 КК) йдеться про поняття, визначення яких базується на спеціальних знаннях, зокрема, для визначення поняття «незаконна лікувальна діяльність», «медичний працівник», «фармацевтичний працівник» тощо потрібні знання в галузі медицини, а не трудового права, адже в переліку спеціальностей подібних понять не існує [12].

Існують також і інші варіанти класифікацій ознак спеціального суб'єкта. Так, Г.Н.Борзенков поділяє ознаки спеціального суб'єкта злочину на три великі групи, що характеризують: 1) соціальну роль, а також правове становище суб'єкта; 2) фізичні властивості особи, яка вчинила злочин; 3) взаємовідношення суб'єкта з потерпілим [13].

Більш широко розділяє ознаки спеціального суб'єкта злочину Р. Орімбаєв: 1) ознаки, які характеризують правове становище особи; 2) демографічні ознаки, що визначають фізичні властивості особистості злочинця; 3) ознаки, що вказують на посадове становище, характер виконуваної роботи і якусь професію особи; 4) ознаки, що характеризують особу, що займалася в минулому антисоціальною діяльністю, а також наявність повторності злочинів [14].

Ознаки спеціального суб'єкта доповнюють загальне поняття суб'єкта злочину, виступаючи як додаткові. Ці спеціальні

ознаки можуть бути різними, наприклад, службове становище, професія (лікар), певна діяльність (підприємець), родинні відносини (мати новонародженої дитини) та інші.

Таким чином, ознаки спеціального суб'єкта певною мірою є обмежувальними, бо вони визначають, що той чи інший злочин може вчинити не будь-яка особа, а тільки та, яка має такі ознаки. Тому особи, які не мають таких ознак, не можуть нести відповідальність за конкретним кримінальним законом, у якому зазначений спеціальний суб'єкт. Так, якщо у вбивстві дитини разом з матір'ю новонародженої дитини брали участь і інші особи, вони несуть відповідальність не за ст. 117, а за ст. 115 КК (за просте чи навіть кваліфіковане вбивство).

Враховуючи наведені вченими різні підходи до класифікації ознак спеціального суб'єкта, можна дійти до висновку, що спеціальний суб'єкт характеризується такими додатковими ознаками: 1) громадянство (громадянин України, особа без громадянства, іноземці з різними офіційними статусами); 2) за віком (особи до чотирнадцяти років, особи від 14 до 16 років, особи старші за 16 років); 3) за сімейними відносинами та обов'язками (несплата аліментів, невиконання батьківських обов'язків тощо); 4) за статтю (статеві злочини різних типів); 5) за посадовим статусом і обов'язками (посадові злочини та зловживання); 6) стосовно виробничих і господарських відносин та обов'язків; 7) стосовно військового обов'язку (військові злочини); 8) стосовно транспортних та технічних засобів підвищеної небезпеки; 9) за ситуативними особливими статусами; 10) за іншими професійними підставами і відповідними обов'язками (медичні працівники, педагоги, рятувальники тощо); 11) за ситуативними обов'язками на договірних підставах (доглядачі за хворими чи малолітніми тощо).

Як зазначалося вище, однією із загальних ознак спеціального суб'єкта є досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. У цьому контексті цікавою є думка Р. Максимович щодо злочинів проти неповнолітніх.

Спеціальним суб'єктом у цих випадках є батько, мати, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, ч. 2 ст. 304, ч. 2 ст. 323), батько, мати, усиновитель (ст. ст. 150–1, 164, 166), опікун чи піклувальник (ст. ст. 166, 167), особа, яка є кровною дитиною або була усиновлена (ст. 165), тренер (ч. 2 ст. 323). Відповідно до частини 1 ст. 22 Сімейного кодексу (далі – СК) України шлюбний вік для жінки встановлюється у сімнадцять, а для чоловіка – у вісімнадцять років [15].

У частині 2 ст. 23 СК зазначено, що за заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. Проте, як вже зазначалося вище, з чотирнадцятирічного віку особа підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення вичерпного переліку злочинів. Тому батько, мати, вітчим чи мачуха можуть бути суб'єктом розглядуваних злочинів з шістнадцятирічного віку [16].

Посиленої уваги потребує саме вчинення злочинів проти неповнолітніх батьками та опікунами. Адже вони для дітей є втіленням турботи, захисту, надійності та любові. І коли дитина піддається насильству у сім'ї, це неабияк шкодить її моральному здоров'ю, і це вже не кажучи про фізичне. Кримінальна статистика свідчить, що сім'я може бути місцем, де панує найжорстокіше насильство, де жертвами злочину є не лише дорослі, але й діти.

Висновок

Специфіка скоєння окремих видів злочинів передбачає, що відповідно до положень закону суб'єкт у кожному конкретному випадку повинен володіти додатковими ознаками або властивостями, для виконання об'єктивної сторони злочину. Дана обставина дає можливість визначити спеціальний суб'єкт злочину і грає істотну роль для більш правильної кваліфікації суспільно небезпечних діянь. Саме ж з'ясування поняття спеціального суб'єкта злочину має важливе як теоретичне, так і практичне

значення у боротьбі з вчиненням злочинів проти дітей.

Література

1. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під загальною редакцією Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. – К.: ФОРУМ, 2001., у 2 ч. Т. 1. – С. 172
2. Устименко В. В. Специальный субъект преступления / В. В. Устименко. – Х. : Выща шк., Изд-во при ХГУ, 1989. – 104 с.
3. Курс уголовного права. Общая часть: учебник для вузов / Под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук, доц. И.М. Тяжковой. – Т. 1: Учение о преступлении. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. – 592 с. – С.256
4. Стрельцов Є.Л. Спеціальний суб'єкт злочину у новому Кримінальному кодексі України / Є.Л. Стрельцов // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 25–26 жовтня 2001 р. / Редкол.: Сташис В.В. та ін. – К.–Х.: ЮрінкомІнтер, 2002. – С. 59–61.
5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. А.С. Бєницького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – С. 324
6. Рашковская Ш. С. Советское уголовное право. Часть Общая. М., 1972. С. 202
7. Лейкина Н. С., Грабовская Н. П. Субъект преступления // Курс советского уголовного права. Общая часть. Т. 1. Л., 1968. С. 389-390; Владимиров В. А., Левицкий Г. А. Субъект преступления по советскому уголовному праву. М., 1964. С. 8 и др.
8. Лейкина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность / Н.С. Лейкина. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 298 с. – С. 29
9. Трубников В.М. Нове про суб'єкт злочину / М.В. Трубников // Вісник національного університету внутрішніх справ: Спецвипуск. – Х.: НУВС, 2002. – С. 110–117.
10. Семикіна Л.О. Щодо визначення поняття спеціального суб'єкта злочину [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/>

article/2693/%CB

11. Жеребкін В. Е. Логический анализ понятий права / В. Е. Жеребкін. – К. :Вицашк., 1976. – С. 73.

12. Коротюк О. До питання про спеціальний суб'єкт злочину // Юридична Україна. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.pravnik.info/ukrain/1314-dopitannya-pro-specialnij-sub-yekt-zlochinu.html>.

13. Борзенков Г. Н. Специальный субъект преступлений // Курс уголовного права Т 1 / Под ред Н. Ф Кузнецовой, И М Тяжковой С 286

14. Оримбаев Р. Специальный субъект преступления. Алма-Ата, 1977;

15. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.

SUMMARY

The article is devoted review question subject of special crimes exerted against children. The analyzed different approaches to determination notion of special subject of crime. Substantiated importance theoretical understanding this category. Analyzed special subject of crimes against children.

16. Максимович Р. Досягнення віку з якого настає кримінальна відповідальність, як загальна ознака спеціального суб'єкта злочину [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://radnuk.info/statii/229-kruminal-pravo/15338-2011-01-23-01-35-38.html>